
ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ДОВГОТРИВАЛОГО БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ ЗА СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИМИ ГРУПАМИ

*О. В. Купець,
Центр економічних досліджень та освіти
(Київська школа економіки)*

Вступ. *Постановка проблеми та її зв'язок з важливими завданнями.* Реалізація державної політики, спрямованої на подолання безробіття та поліпшення функціонування ринку праці, потребує врахування не лише макроекономічних умов, які нині в цілому ще не є сприятливими для серйозного вирішення проблем у цій сфері, а й індивідуальних особливостей різних категорій громадян, які опинилися без роботи та не можуть її знайти впродовж тривалого часу. Стійка міжгрупова диференціація загального та довготривалого безробіття, характерна для більшості, країн зумовлює посилення нерівності в розподілі доходів у суспільстві та викривленість ринку праці, сприяючи концентрації бідності у певних сегментах суспільства та їх маргіналізації. У зв'язку з цим нагальним завданням в Україні є виявлення категорій осіб, найбільш вразливих до тривалого безробіття, та організація спеціальних заходів політики ринку праці, що сприяли б підвищенню шансів їх працевлаштування та прискорювали вихід із безробіття.

Аналіз літератури й виділення невирішених питань. Незважаючи на постійну наявність в Україні руйнівного довготривалого безробіття, теоретико-методологічні та прикладні проблеми його формування, розвитку і регулювання майже не досліджувались у вітчизняній економічній науці. Хоча стислий аналіз особливостей розподілу довготривалого безробіття за соціально-демографічними групами в Україні зробила раніше Е. М. Лібанова [1, с. 296–297], ця проблема потребує дальшого вивчення. Разом з тим аналітичні дослідження комплексного характеру з зазначеної проблематики набули поширення в іноземній літературі, зокрема в англійській [2, 3] та російськомовній [4]. Вони дають змогу одержати повне і всебічне знання про особливості формування та розподілу довготривалого безробіття в різних країнах ОЕСР та Росії, проте специфіка розвитку українського ринку праці не дозволяє автоматично перенести висновки цих досліджень на Україну. Тому вважаємо за доцільне представити результати проведеного нами аналізу диференціації довготривалого безробіття за соціально-демографічними групами в Україні та порівняти їх з тими, що були отримані в інших країнах.

Отже, *головною метою даного дослідження* є аналіз структури сукупності довготривалого безробітних в Україні за основними соціально-демографічними ознаками (статтю,

віком, рівнем освіти й місцем проживання) та виявлення груп осіб, найбільш вразливих до довготривалого безробіття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для різних соціально-демографічних груп ризик тривалий час залишатися без роботи неоднаковий, оскільки певні групи безробітних є менш конкурентоспроможними на ринку праці та мають менші шанси працевлаштування (з об'єктивних чи дискримінаційних причин) порівняно з іншими категоріями осіб. Досвід розвинутих країн показує, що зазвичай до найбільш вразливих категорій у цьому сенсі належать жінки, особливо з маленькими дітьми, особи зі старших вікових груп, працівники з низьким рівнем освіти, професійної підготовки та кваліфікації, представники національних меншин, інваліди та особи з проблемами зі здоров'ям, хоча це не є типовим для всіх країн [2, с. 89; 3, с. 3091–3094].

Для виявлення категорій осіб, які найбільше страждають від довготривалого безробіття в Україні, на основі даних про структуру безробіття (за методологією МОП) за тривалістю пошуку роботи ми пропонуємо використовувати такі показники:

- *чисельність довготривало безробітних* (у тис. осіб), тобто чисельність безробітних (за критеріями МОП), в останній місяць (що передувало опитуванню), які шукали роботу або намагались організувати власну справу, тривалість пошуку роботи яких на кінець обстежуваного тижня становила понад 12 місяців. Для порівняльного аналізу соціально-демографічних груп варто не тільки спиратись на абсолютні значення чисельності довготривало безробітних серед осіб зазначених груп, а й порівнювати процентний склад довготривало безробітних, усіх безробітних та усього економічно активного населення за цією соціально-демографічною ознакою. Так, домінування певної категорії осіб серед довготривало та усіх безробітних, але відносно менша її частка серед економічно активного населення свідчатиме про надзвичайні проблеми з працевлаштуванням цієї категорії осіб;
- *рівень довготривалого безробіття* (у відсотках), який аналогічно до рівня загального безробіття розраховується як відношення чисельності довготривало безробітних до чисельності економічно активного населення (робочої сили) за відповідною віковою групою, статтю, рівнем освіти або місцем проживання;
- *питома вага довготривало безробітних* (у відсотках), тобто частка довготривало безробітних у всій сукупності безробітного населення за відповідною віковою групою, статтю, рівнем освіти або місцем проживання. На думку багатьох експертів, цей показник є найбільш придатним для оцінки масштабів довготривалого безробіття та міжнародних зіставлень, адже він найкраще відображає проблему тривалого безробіття як таку, оцінюючи чисельність осіб з особливими проблемами виходу з безробіття відносно чисельності усіх безробітних [3, с. 3090].

Структура довготривалого безробіття за статтю

Дані про структуру категорії довготривало безробітних за статтю у 2004–2005 рр. свідчать про переважання в ній чоловіків та повільніше скорочення їх кількості впродовж останніх років (табл. 1). Привертає увагу й те, що якщо до 2005 р. довготривале безробіття практично рівною мірою стосувалося як чоловіків, так і жінок, причому за показником питомої ваги довготривало безробітних лідирували жінки, то у 2005 р. тривале безробіття торкнулося чоловіків більшою мірою, аніж жінок: питома вага довготривало безробітних

серед чоловіків зросла порівняно з 2004 р. та перевищила відповідний показник для жінок (30,9% проти 28,5%), а рівень довготривалого безробіття серед чоловіків, хоча й зменшився порівняно з 2004 р., був значно вищим, ніж серед жінок (2,21% проти 1,86%).

Таблиця 1

Довготривале безробіття в Україні за статтю, 2004–2005 рр.

Показники	2004		2005	
	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки
Чисельність довготривало безробітних, тис. осіб	275.8	283.1	200.8	253.1
Частка підгрупи серед довготривало безробітних, %	49.35	50.65	44.23	55.77
Рівень довготривалого безробіття, %	2.53	2.51	1.86	2.21
Питома вага довготривало безробітних серед тих безробітних зазначеної групи, хто шукав роботу, %	32.0	29.9	28.5	30.9

Джерело: *Власні обчислення на основі даних про структуру безробіття за методологією МОП за тривалістю пошуку роботи та статтю [5].*

На нашу думку, такий стан в Україні пояснюється тим, що наприкінці періоду економічного спаду жінки мали значно більші проблеми з подальшим працевлаштуванням та, відповідно, більшу імовірність потрапляння у довготривале безробіття, ніж чоловіки, а протягом періоду піднесення економіки та активного розвитку “жіночих” секторів (торгівлі та готельно-ресторанного бізнесу, сфери індивідуальних послуг, текстильної та харчової промисловості, присадибного сільського господарства тощо) становище жінок на ринку праці щодо довготривалого безробіття покращилося порівняно з чоловіками. Крім того, як зазначають іноземні фахівці, жінки можуть мати менш тісний зв’язок з ринком праці, що обумовлює високу ймовірність їх виходу з робочої сили [3, с. 3093]. Перехід деякої частини жінок до неактивності, в свою чергу, може призвести до зменшення питомої ваги довготривало безробітних серед жінок, навіть якщо показники їх працевлаштування залишатимуться на незначному рівні. Підтвердженням цієї гіпотези на українському ринку праці є зниження рівня економічної активності серед жінок майже у всіх вікових групах.

Узагальнюючи викладене, наголосимо, що загалом гендерна диференціація довготривалого (та загального) безробіття за методологією МОП в Україні не є дуже глибокою, і тому не можна стверджувати, що застійне безробіття більш притаманне жінкам. Як у багатьох розвинутих країнах, зокрема у США, Великобританії, Японії, Швеції, Канаді, Австралії, Бельгії та ін. [6, с.259–260], безробітні чоловіки в Україні мають не менші проблеми з працевлаштуванням, ніж жінки.

Структура довготривалого безробіття за віковими групами

Аналітична оцінка структури безробіття в Україні за віковими групами показує, що довготривале безробіття сконцентровано переважно на особах трудоактивного віку від 30 до 49 років, для цієї групи характерні найвищі показники зайнятості та економічної активності й невисокі значення рівня безробіття. Найбільшу частку серед довготривало безробітних складають особи віком від 40 до 49 років (26,4% у 2005 р.), а найменшу – особи пенсійного віку 60–70 років (менше 0,5%), що цілком зрозуміло, адже мотивація відповідних вікових груп до праці істотно відрізняється (рис. 1).

Варто також звернути увагу на зростаючу частку наймолодшої вікової групи (15–24 років) серед довготривало безробітних. Так, у 2005 р. вже майже кожна п'ята особа, яка намагалася знайти роботу понад 1 рік, належала до цієї вікової групи. Враховуючи, що безробітна молодь віком до 25 років становить найбільшу частку серед усіх безробітних (28% у 2005 р.) та має найвищі рівні загального та довготривалого безробіття серед усіх вікових груп (14,9% і 3,02%, відповідно), приходимо до висновку, що молодь, яка перебуває на початковому етапі трудової активності, є недостатньо конкурентоспроможною порівняно з особами з досвідом роботи та має досить високий ступінь ризику потрапляння до довготривалого безробіття.

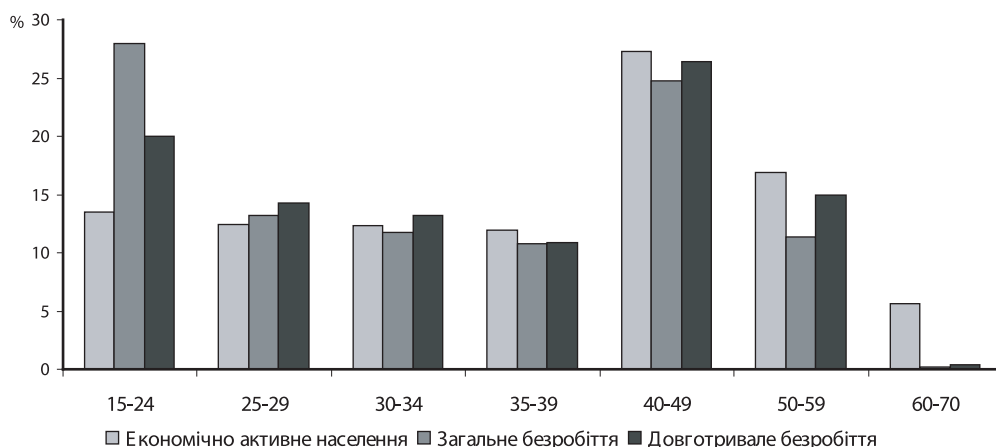

Рис. 1. Структура економічно активного населення, загального та довготривалого безробіття за віковими групами у 2005 р.

З іншого боку, з аналізу структури безробіття відповідних вікових груп за тривалістю пошуку роботи випливає, що питома вага довготривало безробітних серед молоді є значно меншою, ніж серед усього безробітного населення та серед інших вікових груп (21,6% для молоді проти 29,4–50% для інших вікових груп), а питома вага короткотерміново безробітних – навпаки, значно більшою. Це є свідченням того, що як у багатьох розвинених економіках, українська молодь є найбільш динамічною категорією населення. Історія трудового життя молодих працівників характеризується частими змінами місця роботи разом з інтервалами безробіття або незайнятості (тобто систематичними переміщеннями між зайнятістю, безробіттям та неактивністю), молоді люди можуть частіше, ніж інші особи, залишатися без роботи (добровільно або вимушено), але проміжки безробіття у такому випадку є зазвичай недовгими.

Найбільші проблеми з працевлаштуванням мають безробітні особи передпенсійного та пенсійного віку, адже переважна більшість з них шукають роботу понад 1 рік або припиняють її пошуки, тому що втратили надію її знайти (так звані незвірені). На нашу думку, основним поясненням цього явища є поширена вікова дискримінація з боку роботодавців. Навіть державні інституції нерідко ігнорують безробітних осіб пенсійного віку, оскільки за трудовим законодавством, успадкованим від Радянської України, вони

належать до категорії осіб непрацездатного віку та не вважаються частиною трудових ресурсів. Можна погодитися з думкою багатьох українських вчених, що таке ставлення до осіб пенсійного віку є пережитком колишньої економічної системи, і що в нових економічних умовах потрібно надавати можливість реалізовувати трудову активність усім бажаючим, незалежно від віку та інших характеристик [1, с. 185, 193]. Причинами труднощів з працевлаштуванням серед осіб старших вікових груп вважаємо також невідповідність професії та кваліфікації сучасним вимогам ринку праці, невміння або небажання пристосовуватись до нових соціально-економічних умов, проблеми зі здоров'ям, що обмежують тип та обсяг виконуваної роботи, високий рівень претензій щодо змісту роботи та умов праці, низький рівень індивідуальної соціальної відповідальності за власну долю стосовно працевлаштування тощо.

З порівняння структури безробіття за тривалістю та віком в Україні та інших країнах світу впливає, що український ринок праці майже нічим не відрізняється від ринків праці розвинених економік, де основу довготривалого безробіття за кількістю становлять особи трудоактивного віку та молодь, а найбільші значення питомої ваги довготривалого безробіття притаманні особам зі старших вікових груп [2, с. 91; 3, с. 3093–3094].

Структура довготривалого безробіття за рівнем освіти

За рівнем освіти структура категорії довготривало безробітних майже не відрізняється від сукупності усіх безробітних – у 2005 р. майже дві третини осіб мали повну загальну середню або нижчий рівень освіти, 21–22% – неповну вищу освіту, решта 14–15% – базову або повну вищу освіту (рис. 2). Із зіставлення цих даних з структурою всього економічно активного населення за рівнем освіти випливає очевидний висновок, що особи з низьким рівнем освіти та кваліфікації є більш вразливими до безробіття (як загального, так і довготривалого), ніж особи з високим рівнем освіти. Максимальні показники довготривалого та загального безробіття (чисельність та рівень безробіття) зафіксовані для осіб з повною загальною середньою освітою, серед яких “левоу” частку складають особи з професійно-технічною освітою на базі повної загальної. Це є свідченням того, що особи з таким рівнем освіти зазнали найбільших втрат від трансформаційних процесів на сучасному ринку праці.

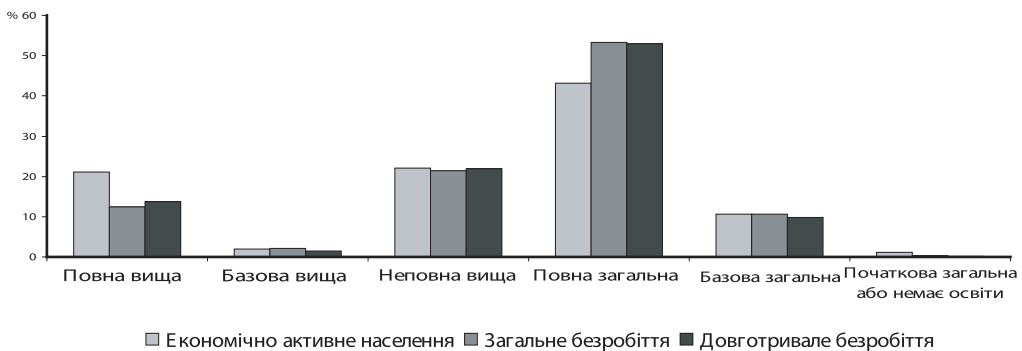

Рис. 2. Структура економічно активного населення, загального та довготривалого безробіття за рівнем освіти у 2005 р.

Проте, як показує аналіз з використанням іншого важливого показника – питомої ваги довготривалого безробіття, на відміну від більшості розвинутих країн тривале безробіття в Україні зачіпає не лише осіб з низьким рівнем освіти, а й працівників з повною вищою освітою (табл. 2). Так, у 2005 р. кожна третя особа з повною вищою освітою, яка намагалася знайти роботу, витратила на це більше року, хоча загалом імовірність безробіття серед високо освічених осіб була значно меншою, ніж серед осіб з нижчим рівнем освіти. Слід зазначити, що згідно з результатами перехресного аналізу показників довготривалого безробіття за рівнем освіти та статтю, питома вага довготривало безробітних серед осіб з повною вищою освітою набула найвищого значення для усього населення через дуже високе значення відповідного показника серед чоловіків (36,7%), тоді як питома вага довготривало безробітних серед жінок з вищою освітою була на такому ж рівні, як і серед жінок з базовою вищою освітою (30,2%), і навіть дещо нижче за відповідний показник для безробітних жінок з неповною вищою освітою (30,5%).

Таблиця 2

Довготривале безробіття в Україні за рівнем освіти, 2005 р.

Показники	Повна вища	Базова вища	Неповна вища	Повна загальна	Базова загальна	Початкова загальна або немає освіти
Чисельність довготривало безробітних, тис. осіб	62.7	6.4	99.2	240.6	44.6	0.6
Частка підгрупи серед довготривало безробітних, %	13.81	1.41	21.85	52.99	9.82	0.12
Рівень довготривалого безробіття, %	1.34	1.43	2.01	2.51	1.88	0.24
Питома вага довготривало безробітних серед тих безробітних зазначеної групи, хто шукав роботу, %	33.4	21.8	30.6	29.6	27.3	11.3

Джерело: Власні обчислення на основі даних про структуру безробіття за методологією МОП за тривалістю пошуку роботи та рівнем освіти.

Такий результат не є випадковим, якщо взяти до уваги глибокі зрушення у структурі попиту на робочу силу впродовж 1990-х рр., що призвели до скорочення попиту на працю спеціалістів та фахівців технічного профілю та зростання попиту на відносно некваліфіковану працю в обробній промисловості, торгівлі, будівництві та у сфері індивідуальних послуг. Масові звільнення осіб з середньої та старшої вікових груп, з одного боку, і високий рівень претензій звільнених осіб з вищим рівнем освіти та небажання багатьох з них перенавчатись і адаптуватись до сучасних умов, з другого боку, зумовили накопичення освічених та кваліфікованих працівників, яким важко знайти підходящу роботу на сучасному ринку праці.

Іншим чинником поширеного довготривалого безробіття серед осіб з вищим рівнем освіти (відносно молодих за віком), на нашу думку, є недосконалість системи освіти в Україні та низька якість наданих освітніх послуг, внаслідок чого до робочої сили щороку приєднуються тисячі молодих спеціалістів, рівень знань та кваліфікація яких не відповідають вимогам роботодавців [7, с.154–155]. Неefективність стратегічного планування та

формування професійно-фахової структури персоналу є вагомою перешкодою на шляху до посилення інтеграційних процесів на ринку праці.

Майже аналогічна ситуація спостерігається серед випускників технікумів та коледжів (неповна вища освіта), що, можливо, свідчить про вузькоспеціалізований характер отриманої кваліфікації. Така вузька спеціалізація може робити її носіїв нездатними до швидкої та ефективної адаптації, тим самим знижуючи їх шанси працевлаштування за рамками обмеженої професійної ніші [4, с. 121]. Разом з тим відносно невелика питома вага довготривало безробітних серед осіб з базовою вищою освітою може пояснюватися наявністю великої кількості студентів серед цих осіб, пошукова активність яких має зазвичай короткотерміновий характер, адже рівень претензій до рівня зарплати та умов роботи у них набагато нижчий, ніж у дипломованих спеціалістів, що починають доросле життя.

Структура довготривалого безробіття за місцем проживання

Як у багатьох розвинутих країнах, довготривале безробіття в Україні переважно сконцентроване у міській місцевості. Більша частка міського населення серед довготривало безробітних пояснюється, насамперед, його домінуванням серед економічно активного населення та усіх безробітних (рис. 3). Про більші проблеми з виходом із безробіття серед міського населення свідчать усі показники довготривалого безробіття: питома вага довготривало безробітних серед міського населення майже на 7 відсоткових пунктів вища за аналогічний показник для сільського населення (31,6% проти 24,7%), а рівень довготривалого безробіття (по відношенню до всього економічно активного населення) у місті більший, ніж у сільській місцевості у 1,73 раза. Слід зазначити також, що скорочення довготривалого безробіття впродовж 2004–2005 рр. відбувалося значно швидшими темпами серед сільського, аніж серед міського населення (на 38% та на 11,5% відповідно).

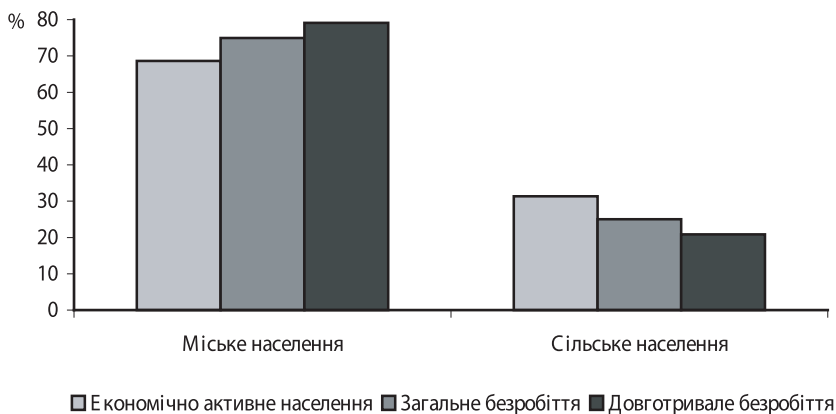

Рис. 3. Структура економічно активного населення, загального та довготривалого безробіття за місцем проживання у 2005 р.

На нашу думку, у міській місцевості це скорочення відбулося переважно за рахунок вибуття зі складу робочої сили пенсіонерів за віком, інвалідністю або на пільгових умовах та осіб працездатного віку, які виконують домашні обов'язки або доглядають дітей, хво-

рих та інших членів сім'ї, адже скорочення чисельності усіх та довготривало безробітних супроводжувалося зниженням обсягів зайнятості та скороченням кількості економічно активного міського населення.

У сільській місцевості скорочення обсягів довготривалого безробіття зумовлено, на-впаки, зростанням обсягів зайнятості та економічної активності населення. Але проблема, на наш погляд, полягає у тому, що практична відсутність роботи у формальному секторі на селі спонукає сільських жителів працювати в особистих селянських господарствах (що вважаються державною статистикою неформальним сектором економіки) з метою отримання хоча б якогось засобу існування. Так, за даними вибіркового обстеження, неформальний сектор економіки був єдиним місцем прикладання праці майже для кожної другої особи із зайнятих сільських жителів [5]. Така форма зайнятості не є ефективною та продуктивною, оскільки вона не забезпечує належної ефективності виробництва та запровадження сучасних технологій, не вимагає високої кваліфікації робочої сили та не надає соціальних гарантій населенню у теперішньому та майбутньому, і тому вважається прийнятною лише під час економічної кризи та перехідного періоду [8, с. 127]. Ознакою негативного розвитку ринку праці у сільській місцевості є те, що кількість осіб віком 15–70 років, які працюють в особистих селянських господарствах, з часом збільшується. У 2005 р. порівняно з 2004 р. вона зросла на 14,3% (на 373,3 тис. осіб) та досягла 3 млн. осіб [5, с. 51].

Іншим поясненням значно менших масштабів довготривалого безробіття у сільській місцевості, незважаючи на, здавалося б, критичне становище українського сільськогосподарського сектору, можуть бути великі міграційні потоки трударів з сільської занедбаної місцевості до найближчого міста у тому ж регіоні, до великих міст в інших регіонах України або до інших країн. Переїзд з надлишкової частини аграрного населення до невеликих міст з нерозвиненою економікою сприяє тимчасовій акумуляції осіб з низькою конкурентоспроможністю та поширенню довготривалого безробіття у міській місцевості.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що диференціація довготривалого безробіття за основними соціально-демографічними групами в Україні є в цілому порівнянною з тією, що спостерігається на ринках праці розвинутих країн, хоча іноді проявляється менш глибоко та виразно. Згідно з результатами проведеного аналізу, до основних категорій осіб, які найбільше потерпають від довготривалого безробіття в Україні, належать: чоловіки, особи у віці 40–59 та 15–24 років, безробітні з повною загальною середньою освітою та ті, що проживають у міській місцевості.

Єдиною різницею відмінністю між характеристиками довготривалого безробіття в Україні та у більшості розвинутих країн є висока питома вага довготривало безробітних серед осіб з повною вищою освітою у нашій країні. Це свідчить про значний освітньо-кваліфікаційний дисбаланс на українському ринку праці, внаслідок чого виник надлишок осіб з вищою освітою. Вищий освітньо-кваліфікаційний рівень тепер не допомагає багатьом особам, особливо у сільській місцевості та малих містах, обминути такі труднощі сьогодення, як тривале безробіття, бідність та соціальну нерівність. Такі тенденції є вкрай негативними, адже вони спричиняють послаблення дії стимулів до здобуття вищої освіти, активного та неперервного формування і розвитку людського капіталу.

Насамкінець, треба зазначити, що нами проведено лише одномірний аналіз структури категорій довготривало безробітних за соціально-демографічними ознаками на основі агрегованих даних. Наступним кроком має бути багатовимірний статистичний аналіз індивідуальних даних.

Джерела

1. *Лібанова Е.М., Палій О.* Ринок праці та соціальний захист: Навч. посібник із соц.політики. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 491 с.
2. *Long-Term Unemployment: Selected Causes and Remedies // OECD Employment Outlook.* – Paris: OECD, 1993. – P. 83–117.
3. *Machin S. and Manning A.* The Causes and Consequences of Long-Term Unemployment in Europe // *Handbook of Labor Economics*, Vol. 3/ Ed. by Ashenfelter O. and Card D. – North Holland: Elsevier Publishers, 1999. – P. 3085–3139.
4. *Обзор занятости в России.* Вып.1 (1991?2000 гг.).– М.: ТЕИС, 2002. – 352 с.
5. *Економічна активність населення України у 2005 році.* – К.: Державний комітет статистики України, 2006. – 239 с.
6. *OECD Employment Outlook / OECD.* – Paris: OECD, 2005. – 275 с.
7. *Левчук Н.М.* Нерівність доступу до освіти в Україні: соціальні детермінанти та наслідки // *Демографія та соціальна економіка.* – 2005. – №2. – С.148–158.
8. *Лібанова Е.М.* Ринок праці в Україні: проблеми та перспективи // *Реформа ринку праці та економічне зростання в Україні: механізми взаємозв'язку та економічна політика / Під ред. Хандриха Л., Бураковського І., Бетлій О.* – К.: Альфа-Прайм, 2006.– С. 120–137.

Аннотация. Стаття посвящена вопросу дифференциации длительной безработицы в Украине по основным социально-демографическим признакам, а именно, полу, возрасту, уровню образования и месту жительства (город/сельская местность). Для выявления групп, наиболее подверженных длительной безработице, используются рассчитанные автором основные показатели длительной безработицы на базе материалов Избирательных обследований населения по вопросам экономической активности.

Summary. The paper focuses on the analysis of differentiation of long-term unemployment in Ukraine by the main socio-demographic characteristics such as gender, age, level of education and place of residence (urban/ rural). For identification of the most disadvantaged groups in terms of long-term unemployment the author uses the key indicators of long-term unemployment calculated on the basis of the Ukrainian Labor Force Survey.

Стаття надійшла до редакції журналу 13.11.2006 р.